

Kun tanskalaiset luopuivat kotipoltosta

Vagn Greve

Viina oli lääke, kun se tuli Tanskaan. Euroopassa matkustelleet ihmiset ja ruotsalaisten sotajoukkojen sotilaat osasivat kuitenkin näyttää, että tästä lääkkeestä voi olla iloa terveillekin ihmisille. Ja pian siitä tuli päivittäistavara, jota ilman kukaan ei voinut tai halunnut olla. Tärkeä hallintomies ja finanssipoliitikko W. C. E. Sponneck kirjoitti vuonna 1840, että tavallisen kansan varsinaiset kulutushyödykkeet olivat vilja, viina, sokeri ja tupakka (Sponneck 1840, 186). Augustenborgin herttua sanoi Slesvigin säätyjen kokouksessa, että viina on meidän ilmastossamme tarpeen vilustumisen välttämiseksi silloin, kun työmiehen ja päiväläisen täytyy olla koko päivä ulkona työssä ilman lämmintä ateriaa (Eliassen 1926, 168). Jyllannissa sotilaat käyttivät maaliskuussa 1848 50 000 litraa viinaa (Schmidt 1913, 72). Ja sen piti olla hyvänlaatuista. Kun horkka riehui sotilaiden parissa Lolland-Falsterissa vuonna 1808, oltiin vakuuttuneita siitä, että syynä oli huono viina (Schmidt 1913, 57). Snapsin ottaminen oli niin luonnollinen asia, että viranomaisien täytyi kieltää anniskelu vankikuljetusten aikana (Jørgensen 1950, 288).

Kaikki eivät ymmärtäneet pysyä kohtuudessa. Me tunnemme Ludvig Holbergin elämänläheisen kuvauksen vuokratilallisperasta, Jeppe Niilonpojasta, joka pakeni viinaksiin elämän realiteetteja ja Nillan vitsaa. Sata vuotta myöhemmin Læsön kalastajavaimot olivat erityisen juoppoja maineeltaan (Kromann 1948, 81). Etelä-Jyllannin papit saattoivat kertoa päihtyneestä hautajaissaattueesta, jolta tipahti ruumiskirstu hautaan (Feilberg 1922, 106).

1700-luku kontrollin aikaa

Kumma kyllä ei ole epäilystäkään siitä, että Tanskassa yhteiskuntaa sääteli lainsäädäntö ja kontrolloivat viranomaiset 1700-luvulla huomattavasti enemmän kuin nykyaikana. Mikään pikkuseikka ei ollut niin vähäpätöinen, etteikö sitä olisi lainsäädännöllä kielletty. Monista esimerkeistä voidaan mainita vuoden 1783 asetus talonpoikaissäädyn tuhlaavaisuuden rajoittamiseksi. Asetuksen 1. artiklan mukaan hääparin tuli maksaa 8 shillingiä sakkoa jokaisesta häävierasta, jos häissä tarjottiin useampaa kuin neljää ruokalajia tai jos tarjottiin viiniä ja kahvia. Asetus sääteli myös jokapäiväistä elämää. Ostokankaasta tehtyjen vaatteiden käytöstä rangaistiin 16 shillingin sakolla. Jos tämä toistui useammin kuin kerran, ”silloin tämän henkilön tulee, esimerkiksi muille, mennä ehtoolliselle viimeisenä, sen jälkeen kun koko seurakunta on ollut ehtoollisella, ellei hän muuta vaatetustaan”. Senaikaiset oikaisut ja valitukset osoittavat, että kyse ei ollut vain tyhjiä sanoista paperilla. Vuonna 1700 valitti Naksbovin pappi siitä, että tullimies kirkonmenojen aikana mursi kirvein auki kirkonpenkit etsiesään salakuljetettua tavaraa. Aalborgin piispa kertoo, että tullimiehet kiertelivät kaikissa taloissa ja merkitsivät muistiin, mitä kansalaiset söivät päivälliseksi (Jørgensen 1905, 166).

Byrokratiaa oli suunnattomasti. Kun kaupunkilainen halusi jauhaa viljaa myllyssä, joka yleensä sijaitsi kaupungin ulkopuolella, hänen oli käännyttävä kaupungin puoleen ja suoritettava maksu. Samana päivänä oli kuittia vastaan ja sekä kaupunginportin vartijan että myllyn vartijan asianmukaisen tarkastuksen jälkeen mahdollisuus viedä vilja jauhettavaksi. Kun jauhot tuotiin myllystä, seurasi uusi tarkastus. Tarkastukset vietiin lisäksi kirjoihin. Säännöistä pidettiin tiukasti kiinni, kuten voidaan todeta seuraavasta oikeuskäytäntöä selvittävästä esi-

---

Näitä kysymyksiä käsitellään yksityiskohtaisemmin Vagn Greven taloushallinnollista rikosoikeutta koskevissa esitutkimuksissa, joista on toistaiseksi julkaistu kaksi vihkoa Kriminalistisk Institutin monistesarjan numerossa 19.

merkistä. Vuonna 1815 eräs ajomies oli unohtanut kuitenkin, kun hän oli tulossa myllystä. Vaikka lipuke noudettiin heti, sai mylläri rangaistuksen (Biblioteket...1833, 238).

Näin byrokraattisessa yhteiskunnassa myös alkoholista oli annettu runsaasti asetuksia. 1700-luvun puolivälissä ei viinaa saanut anniskella talonpojille. Kapakanpito-oikeuden jne. saannissa oli rajoituksia. Ja kaiken kukkuraksi kotipoltto oli kielletty maaseudulla. Vuonna 1689 kiellettiin talonpojilta viinanpoltto ja kielto uudistettiin erinäisiä kertoja myöhemmin. Eräissä vaiheissa väitettiin, että tämä kielto edistäisi raittiutta. Tämä ei kuitenkaan ollut oikea selitys, vaan kaupungeille haluttiin antaa tukea (ks. esim. 26. huhtikuuta 1776 annetun asetuksen esipuhe). Silloisten talous- ja hallintomiesten mielestä maan tulevaisuus riippui siitä, voiko kaupungeista tulla vahvoja kaupan keskuspaikkoja. Siitä ne olivat vielä kaukana. Vielä 1800-luvulle asti suuri osa kaupungeista oli lähinnä kivikylä. Koska viina oli niin tärkeä päivittäistavara, merkitsi kaupalle suuresti se, saattoiko kaupunki saada viinanpolton ja myynnin monopolikseen. Siksi lainsäätäjät luovuttivat niille tämän yksinoikeuden. Vuonna 1776 kotipolttokieltoa laajennettiin siten, että se ei enää koskenut pelkästään talonpoikia vaan myös maaseudulla asuvia pappeja, tilanomistajia jne.

Maaseutu ja kaupunki taistelevat viinanpoltosta

Talonpojat jatkoivat kuitenkin viinan polttamista ja lainsäädäntöviranomaiset ankarilla rangaistuksilla uhkaamista. Esimerkkinä voidaan mainita asetus vuodelta 1773. Se määräsi viinanpolttolaitteet hävitettäväksi heti. Viinanpolttoon tarvittavien laitteiden hinta oli viidesosa hyvän talon tai tilan hinnasta. Jos laitteita ei ollut hävitetty, talonpoika joutui maksamaan sakkoja 10 riikintaalaria. Niihin aikoihin oli palvelusväen vuosipalkka rahana maksettuna Jyllannissa noin 3 riikintaalaria. Lopuksi kaadettiin viina maahan. Tällä rangaistuksella uhkaaminen ei kuitenkaan riittänyt, ja jo kolmen vuoden kuluttua rangaistuksia tiukennettiin, kuten oli tapahtunut jo useita kertoja aikaisemminkin. Vuonna 1786 rangaistus korotettiin 30 riikintaalariin. Jos talonpoika ei maksanut sak-

koja, tilanomistaja saattoi maksaa tämän puolesta. Tästä hyvästä täytyi talonpojan tehdä tilanomistajalle töitä 180 päivää omissa ruoissa. Uusimistapauksessa rangaistus oli talonpojalle 2—6 kuukauden vapausrangaistus.

Ratsioita ja kotietsintöjä suoritettiin. Etsintöihin saattoivat osallistua oikeusviranomaiset, maanomistajat, mutta myös kuka tahansa kaupungin porvari. Luovutetuista tavaroista saatiin vaikutelman, että jotkut porvarit lähinnä niillä hankkivat elantonsa. Osa saaliista lankesi sille, joka löysi viinanpolttolaitteet. Porvari saattoi pyytää poliisisaattueen, ajaa maaseudulle, valita umpimähkään tilan, tutkia kaikki talon kätköpaikat, keihästää olkikupoja jne. Jos hän ei löytänyt mitään, hänen täytyi suorittaa maksu sille, jonka luona etsintä oli tehty, ja maksu köyhille. Mutta tämä ei näyttänyt pelottaneen. Eikä saaliittakaan jääty. 1840-luvulla eräs talonpoika tuomittiin. Hänellä oli vanha savesta tehty viinahattu, jota oli käytetty pottana, mutta polyteknisen oppilaitoksen johto katsoi, että se haluttaessa olisi voitu kunnostaa käyttökelpoiseksi (Alkærsig 1923, 185).

Talonpojat protestoivat. Kun poliiseja ja tulivirkailijoita tuli kylään, he kerääntyivät näiden vaunujen ympärille ja kävivät toisinaan viranomaisien kimppuun. Joitakin virkamiehiä jopa tapettiin (Jørgensen 1905, 167). Vuonna 1776 täytyi komentaa kaksi ratsuväen eskadroonaa taltuttamaan Lollandin väestöä. Sitä seuranneessa oikeuskäsittelyssä kuulusteltiin 536:ta henkilöä (Waaben 1971, 265). Ja vaikka tämä tapaus oli epätavallisen laaja, se oli kaukana ainoalaatuisesta.

Lainsäätäjät reagoivat näihin vaikeuksiin heikentämällä oikeusturvaa vielä entisestään. Jos ei voitu saada selville, ketkä kylän asukkaista olivat osallistuneet mellakkaan, maaherra pidätytti kaksi kylän ”luotettavinta” tilallista, joita pidettiin vangittuina, kunnes he mainitsivat nimeltä syylliset. Syyllisten joukosta voitiin arpomalla valita kaksi tai useampia, jotka voitiin tuomita linnoitustöihin ”pariksi tai useammaksi vuodeksi, tapauksen laadusta riippuen”.

Talonpoikien ja muun yhteiskunnan välillä yli 150 vuotta kestäneen sitkeän kamppailun tuloksena näyttää lähinnä olleen, että talonpojat jostakin syystä hävisivät Sjællandissa, mutta voittivat Jyllannissa. Vuoden 1840 tienoilla raportoi tullitarkastaja Sæbystä Pohjois-Jyllan-

nista, että kaikkein suurimpia herraskartanoita lukuun ottamatta jokainen tila ja jokainen vähänkin suurempi talo harrasti viinanpolttoa tai että niiden omistuksessa ainakin oli siihen tarvittavat välineet. Hän jatkoi, että kihlakunnassa oli useita merkittäviä laitoksia, jotka olivat toiminnassa ympäri vuoden. Maanviljelijät pitivät palveluksessaan erityisiä viinarenkejä. Ja maanviljelijät ottivat toisilleen vahinkovakuutuksen tulliviranomaisten käyntien varalta (Raportti vuodelta 1843, Handels-, Told- og Posttidende 1849, 91). Muiltakin Jyllannin paikkakunnilta on säilynyt tällaisia vakuutus sopimuksia.

Taustaa maanviljelijöiden itsepintaiselle kotipoltolle voidaan etsiä siitä, että he käyttivät sen sivutuotteita karjanrehuna. Yleinen käsitys oli, että niiden ravintoarvo oli sama kuin sen viljan, jota oli käytetty polttamiseen. Joten yhtä hyvin voitiin saada viinaa kaupanpäälliseksi. Lisäksi lehmät saatiin syömään kuivaa olkea, kun sitä oli sekoitettu mäskin joukkoon. Maidosta tuli erityisen hyvää. Kaupungeissa huomattiin, että viinanpolttajien lehmät antoivat parhaan maidon. Ei siis ihme, että maanviljelijät eivät halunneet ostaa viinaa kaupungista. Ja kun näin hyvää perustetta vielä tuki oikeutettu ärtymys siitä, että lainsäädäntö asetti maalaiset toisen luokan kansalaisten asemaan kaupunkilaisiin verrattuna, on luonnollista, että lainkuullisuus oli vähissä maaseudulla.

Äkilliseen lainkuullaisuuteen

Vuonna 1843 viranomaiset kokeilivat uutta keinoa. He tarjoutuivat ostamaan viinanpolttolaitteita metalliromuhintaan (Ny Collegialtidende for Danmark 1843, 147 ja 617).

Tuskin tällä tarjouksella oli välittömästi erityistä merkitystä. Jos oli halukas myymään laitteensa, aina oli ollut mahdollisuus saada niistä metalliromun hinta romukauppiaalta. Ja toimintakelpoisten laitteiden markkinahinta lienee ollut korkeampi. Kuitenkin kautta maan luovutettiin 11 000 laitteistoa. Useimmat näistä tulivat Jyllannista. Näin joka 8:s tai 9:s perhe Jyllannin maaseudulla luopui laitteestaan. Ja tämä merkitsee sitä, että niistä perheistä, jotka saattoivat luopua laitteestaan, sen teki joka kolmas. Vain varakkailla oli metallista valmistettuja viinankeitto laitteita. Köyhät käyttivät

pyykkipatoja ja savihattua.

Mutta mistä tämä äkillinen lainkuullisuus Jyllannissa? Korkeassa asemassa oleva virkamies, jolla oli monien vuosien kokemus viinanpolttajista, oli sitä mieltä, että talonpojat myivät laitteensa vain saadakseen rahaa uusien ja parempien ostoon (Rumar 1967, 77). Tämä selitys ei tunnu minusta vakuuttavalta. Kansanperinteen kerääjiltä ja muiltakin on saatu riittävän monia selontekoja siitä, että silloin todella tapahtui muutos.

Uudella asetuksella, joka uhkasi ankarilla rangaistuksilla niitä, jotka eivät luovuttaneet laitteitaan, ei myöskään ollut merkitystä. 150 vuoden aikana oli osoittautunut, etteivät talonpojat antaneet näiden uhkausten vaikuttaa itseensä.

Suorastaan houkuttelevalta tuntuu ajatus, että laitteista luovuttiin siksi, että niillä ei enää ollut käyttöä. Mutta miksi ne olivat jääneet pois käytöstä? Siksi, että kansa oli lakannut juomasta viinaa? Juuri niihin aikoihin raittiusliikkeellä oli ensimmäinen, lyhyt kukoistuskautensa. Yhdistyksistä ensimmäinen perustettiin vuonna 1840. Emme tiedä niistä paljoakaan (ks. Schmidt 1913). Mutta tuskin niiden vaikutus on voinut nousta niin suureksi, kuin tällainen viinankulutuksen muutos edellyttäisi. Tässä käsiteltävänä ajanjaksona myös kaksi hengellistä liikettä — grundtvigilaisuus ja sisälähetys, jotka monella tavoin tulivat antamaan leimansa tanskalaiselle yhteiskunnalle ja etenkin tanskalaiselle maalaisväestölle, putkahtivat esiin (ks. esim. Lindhardt 1959). Kuitenkaan ei ole realistista luulla, että niiden vaikutus olisi jo ollut tuhansissa kodeissa niin voimakas, että viinanjuonti olisi hylätty.

Syy tapahtuneeseen oli se, että talonpojat eivät lakanneet juomasta viinaa, mutta he lakasivat valmistamasta sitä. Hallituksen virallinen selitys tähän oli, että tullilaitoksen oli onnistunut osoittaa mielipidejohtajille viinanpoltton sopimattomuus. Tämä olisi tapahtunut ottamalla suoraan yhteys kunnallisiin lautakuntiin ja lehtien välityksellä. Kuitenkaan ei ole erityisen luultavaa, että vastavalitut kunnalliset lautakunnat tosiaan olivat niin innokkaita omaksumaan lainkuullaisuuden vain siksi, että ne oli valittu, tai siksi, että tullilaitos oli vedonnut niihin. Sønder Ommen, länsijyllantilaisen kylän, talonpojat tuskin muuttivat käsitystään

oikeasta ja väärästä pelkästään siksi, että heidät oli valittu kunnalliseen lautakuntaan. Eikä varsinkaan ole syytä uskoa, että he yhtäkkiä omaksuivat virkamiesten oikeuskäsitykset. Sitä vastoin tiedämme, että he käyttivät uutta vastuullista asemaansa hyväkseen polttaakseen valtion hyväksymiä oppikirjoja, joita he pitivät kerettiläisinä. He pitivät virkavelvollisuutenaan jättää sielua myrkyttävät asiat koulun ulkopuolelle (Lindhardt 1959, 30).

Todellinen syy kotipolton jyrkkään vähene-miseen oli teollisen viinantuotannon nopea kasvu Jyllannin maaseudulla (Ny Collegialtidende for Danmark 1843, 633). Niiden tuotanto oli vuonna 1840 noin 5 000 litraa, vuonna 1841 noin 160 000 litraa ja vuonna 1842 noin 225 000 litraa. Tarkoitus oli, että näiden maaseutupolttimoiden tuotteita myytäisiin yksinomaan maaseudulla. Ja niin kävikin. Karkeasti arvioiden 10 000 laitteistoa korvattiin laillisella tuotannolla, jonka määrä ylitti 225 000 litran; se oli ts. vähintään 23 litraa viinaa vuodessa jokaista täyskäännöksen tehnyttä viinanpolttajaa kohti. Todennäköisesti tästä löydämme selityksen sille, että kotipolttajien laitteet olivat käyneet tarpeettomiksi.

Taloudellinen ajattelu vie voiton

Teollisen viinantuotannon kasvu johti kotipolton vähenemiseen myös Ruotsissa ja Norjassa. Lainsäädäntö naapurimaissa oli hyvin erilainen, mutta kehitystä pienistä polttimoista suurempiin tapahtui myös niissä. Ruotsissa las-ki verotettujen viinapannujen määrä vuodesta 1824 vuoteen 1853 mennessä 169 703:sta 33 342:een (Larsson 1945, 560). Norjassa väheni rekisteröityjen viinapannujen määrä noin 45 000:sta (1826) 3 740:een (1838) (Fuglum 1972, 34).

Kotipolton lakkaaminen ei siten ollut juridisen lain ansiota. Mutta on muitakin lakeja. Kansantaloustieteilijöillä on taloudelliset lakinsa. Markkinamekanismeja ilmaisevat ja säätelevät kysyntä ja tarjonta. Ja tässä lainkuuliaisuus on suuri — jopa Jyllannissa. Kriminaalipoliittisessa keskustelussa jätetään aivan liian usein huomiotta se, että markkinamekanismit säätelevät lainrikkomusten laajuutta. Voidaan kuitenkin hyvällä syyllä uskoa, että niillä on vielä suurempi vaikutus laittomilla markkinoil-

la. Varastetun tavaran kätkeminen, salakuljetus yms. määräytyvät kysynnän mukaan. Lailliset tuotteet voittavat kilpailussa laittomat, koska ne ovat parempia, halvempia jne. Jyllantilaiset lopettivat kotipolton, koska ostoviinasta tuli maultaan parempaa kuin kotipolttoinen ja koska kävi kannattavammaksi myydä vilja ja ostaa viina kuin polttaa vilja viinaksi.

Ei voi olla epäilystäkään siitä, että tehdaspolttimoiden sikunattomat tuotteet maistuivat paremmilta kuin kotipolttoinen viina. Voisi olla hyödyllistä pohtia, mitä tämän lisäksi sisältyy lainrikkojen tai mahdollisen lainrikkojan ”kannattavuuslaskelmiin”. Tässä voidaan osoittaa monia tekijöitä. Varmaa on, että 150 vuotta kestänyt viranomaisten ja kansalaisten välinen kamppailu osoittaa selvästi, että uhkaaminen jopa erittäin ankaralla rangaistuksella tuottaa vain vähän toivottua tulosta. Tämä opetus kannattaa muistaa.

Kirjallisuus

Alkærsig, S.: Den ulovlige brændevinsbrænding. Fra Ribe Amt 1923

Biblioteket for dansk Lovkyndighed I. 1833

Eliassen, P.: Kongeaaen eller den gamle Grænse. Kolding 1926

Esipuhe 26. huhtikuuta 1776 annettuun asetukseen

Feilberg, H. F.: Dansk Bondeliv saaledes som det i Mands Minde førtes navnlig i Vestjylland I. 4. Opl. København 1922

Fuglum, Per: Kampen om alkoholen i Norge 1816—1904. Odense 1972

Jørgensen, F.: Af det dansk-norske Toldvæsens Historie i det 18. Aarhundrede. Rønne 1905

Jørgensen, Harald: C. N. David. København 1950

Kromann, N. M.: Fattigmandens Snaps. Fra Ribe Amt XII:I, 1948

Larsson, Tage: Reformen i brännvinslagstiftningen 1853—1854. Förhistorien. Stockholm 1945

Lindhardt, P. G.: Vækkelse og kirkelige retninger. København 1959

Ny Collegialtidende for Danmark 1843

Raportti vuodelta 1843. Handels-, Told- og Posttidende 1849

Rumar, Lars: Jordbrug og brændevinsbrænding II. Erhvervshistorisk Årbog 1967

Schmidt, Anton: Afholdsbevægelsens Verdenshistorie indbefattet en sideordnet Fremstilling af Drikkeondets Udbredelse og Bekæmpelse fra de ældste Tider til vore Dage. III. København 1913

Spønneck, W. C. E.: Om Toldvæsen i Almindelighed og Det danske Toldvæsen i Særdeleshed. II. København 1840

Waaben, Knud: Misgerning og straf. I: Axel Steensberg (red.): Dagligliv i Danmark 1720—1790. København 1971.

English Summary

Vagn Greve: Kun tanskalaiset luopuivat kotipoltosta (When the Danes Stopped Domestic Distilling)

18th century Danish society, including of course the trade and use of alcohol, was regulated to a much higher degree than today. In the middle of the 18th century licensed sales of spirits to farmers was forbidden, and there existed a number of restrictions on the right to run a restaurant. Distilling spirits by farmers for domestic use had not been allowed since 1689, and from 1776 it also became forbidden for priests, landlords etc. in the countryside to distil.

The later officially given reason for this prohibition stipulated concern over drunkenness in the countryside, although the real explanation was the need to strengthen the position of cities as commercial centers. Spirits were economically important and the cities wanted a monopoly of the trade.

When the farmers continued their production the penalties were increased. When an illicit still was found the owner had to pay a fine and the apparatus was destroyed. Any townsman had the right to

search a house in the countryside. If nothing was found he had to pay a sum of money to the house-owner and in addition something to the poor. On the other hand he received a share of the value of anything he did find.

The peasants protested against this arrangement, sometimes violently. They even founded special assurance-co-operatives to guard against the damage of the excise men's visits. And they continued to distil.

In 1843 the officials tried a new way. They offered to buy the stills, and through this tactic succeeded in obtaining about 1/3 of them.

But why this sudden obedience to the law after 150 years' of defiance? The reason was neither the impact of the recently born temperance movement, nor a fall in the consumption of spirits. The Danes did not obey the judicial law but rather the laws of economics. The spirits legally distilled were of a much better quality. It became better business to sell the barley and buy the liquor.

Alkoholipolitiikka Vol. 49: 262—266, 1984